

דור ארץ

אוניברסיטת בר־אילן
הפקולטה למדעי היהדות

המחלקה ללימודי ארץ ישראל וארכיאולוגיה
ע"ש מרטין (זוס)

גיליון 14, חשוון תשפ"ב, אוקטובר 2021

עורכת: אביה חממי

שנה חדשה החלה ואיתה חזרו החיים למסדרונות וכיתות המחלקה, כמו גם העלון המחלקתי. מוזמנות ומוזמנים לקרוא בעלון זה על מחקרה של חיננית שטריק, סטודנטית לתואר שני במחלקה, העוסקת במאבק סביב שמירת השבת בתקופה המנדטורית; מאבק שעודנו רלוונטי לימינו אנו. בהמשך מוצגות טעימות מהחפירות שנערכו במסגרת המחלקה בקיץ האחרון. ראשית מציג פרופ' אהרן מאיר את הממצאים שנחשפו בתל צפית בעונת החפירות האחרונה שנערכה במקום. יניב לוי, מנהל שטח בחפירות חורבת חיה, חושף

את הממצאים שנחשפו באתר שנחפר הקיץ לראשונה בניהולו של ד"ר דביר רביב. זה היה קיץ עמוס בתגליות חדשות ובחוויות מרגשות. מאחלת לכולנו שנה מחדשת ומרגשת לא פחות, מלאה בגילויים חדשים וחברויות חדשות.

קריאה מהנה,
אביה חממי

תוכן עניינים

5 עונת 2021 בתל

צפית / גת

// פרופ' אהרן מאיר

6 חפירות חורבת חיה

באיתמר

// יניב לוי

3 שבת של מי?

המאבק סביב פתיחת

בתי קפה בשבת

בירושלים המנדטורית

// חיננית שטריק

שבת של אי? האבק סביב פתיחת בתי קפה בשבת בירושלים המנדטורית

חיננית שטריק

סטודנטית לתואר שני במחלקה, בהנחיית פרופ' לילך רוזנברג-פרידמן

גם בלילי שבת" (הצפה, 1941). בתגובה לכך החליטה אגודת הנגנים לדרוש את יום השבת כיום מנוחה שבועי. בעלי בתי הקפה נכנעו לדרישה זו, תוך התניה ברורה שכל חמשת בתי הקפה היהודים יהיו מחויבים לשמור על הסכם זה כדי "שלא יהנה האחד 'מהפסדו' של השני". אולם, ההבטחות לא החזיקו אף לא שבת אחת. אפילו בקשתם של חברי התאחדות עולי גרמניה ואוסטריה מבעלי בתי הקפה שיימנעו מנגינה בשבת אחת בעקבות פטירתו של "איש ירושלים" דוד ילין לא נענתה.

קרדיט: ביימנה. צילום: פוטו שוורץ.

קפה אירופה, ירושלים

התגובות מצד הציבור הדתי והחרדי לפתיחת בתי הקפה בירושלים כללו מצד אחד מעשי אלימות קשים, ומצד שני, קולות מתונים יותר שגינו את המעשים הללו והציעו דרכים אחרות כמו שאראה. לדוגמה, בית הקפה "אמפייר" שברחוב בן יהודה הוצת (בשנת 1945) בידי חברי ארגון חרדי. בתגובה להצתה, דוד צבי פנקס, נציג המזרחי בעיריית תל אביב, גינה מעשים אלו בכינוס של ארגון "ברית השבת" והציע לנקוט בדרכים אחרות. הוא הציע לפעול בדרכי משפט, הסברה וחינוך וקרא לפעילות הסברתית בבמות ספרות שונות ובכלל זה בעיתונות. הוא הציע להוציא לפועל את ההצעה לקיים

עד המחצית השנייה של שנות העשרים היו תופעות של סטייה מאורח החיים ההלכתי במרחב הציבורי מצויות יותר ביישובים החקלאיים ולא בערים ובמושבות בהן ה'פרהסיה' התנהלה פחות או יותר על פי נורמות הלכתיות. אמנם עם הזמן חלו שינויים, וחילול השבת במרחב הציבורי התפשט. תרמו לכך מספר גורמים, כמו: תרבות פנאי שהביאו אתם הבריטים, גידולה של האוכלוסייה החילונית בערים בעקבות העלייה הרביעית, פיתוח תשתיות התחבורה, גידול במספר כלי הרכב הפרטיים ועוד. עם הזמן, פתיחת חנויות, בתי תרבות ונסיעה בשבת הפכו לתופעה משמעותית. אתמקד בסיפור פתיחתם של בתי הקפה בשבת בירושלים בסוף התקופה המנדטורית (1938-1948).

משקה הקפה רווח במרכזים מוסלמיים והגיע לאירופה במאה ה-16. עם הזמן שתיית הקפה הפכה גם להיות נחלתו של הציבור היהודי. במאה ה-18 הוקמו ברחבי אירופה בתי קפה בהם שתיית הקפה עברה לפרהסיה והפכה להיות מרכז של בילוי חברתי ותרבותי. מאז הגעתם של בתי הקפה לציבור היהודי הם נתפסו בעייתיים. הבילוי בבתי הקפה היה אחד ממוקדי ההשפעה החילונים המרכזיים על יהודי אירופה. כבר במאה ה-18 אנו עדים לקריאתם של רבנים לעצור את הבילוי בבתי הקפה, משום שהם "מושב לצים" ושל ערבוב מעורר חשש של גויים ויהודים. בתי קפה בעלי צביון מערבי פעלו בירושלים כבר בשלהי התקופה העות'מנית, תופעה שהתרחבה בעיקר בחלקים המערביים של העיר עם כניסת השלטון המנדטורי, ואפילו שמות בתי הקפה הזכירו את צביונם האירופאי ("וינה", אירופה").

בשנות ה-40, חילול השבת המרכזי בבתי הקפה כלל מופעי נגינה. עד אז הושמעה מוזיקה באמצעות מכשירי רדיו או פטפון. משנת 1941 ואילך התחילו לנגן בהרכבים מוזיקליים שונים בלילות שבת. בעלי בתי הקפה היהודים עשו יד אחת וסיכמו ביניהם לדרוש מהנגנים לעבוד שבעה ימים בשבוע, ולא, הם יפוטרו מעבודתם. התנהלות זו נתפסה כפגיעה חמורה בשמירת השבת: "לשיא ההפקרות הציבורית והזלזול הגס בכבוד של שבת בירושלים הגיע הדבר כשכמה בעלי בתי קאפה יהודים דורשים מנגניהם היהודים לנגן

שבת של אי? האבק סביב פתיחת בתי קפה בשבת בירושלים האנדטורית

המאמצים לסגירת בתי הקפה בשבת לא נשארו פירות, והציבור החילוני המשיך לפקוד אותם. כפי הנראה המניע המרכזי להתעקשותם של בעלי הקפה היה בעיקרו כלכלי. בניגוד לעדויות הקשורות לציבור הדתי וחרדי, לא נמצאו לפי שעה עדויות לעמדה אידיאולוגית לעומתית בנוגע לפתיחת בתי הקפה בשבת באותן שנים, מה שעשוי ללמדנו שהעמדה החילונית לא הייתה בעיקרה אידיאולוגית.

בהקשר זה ניתן לעמוד על שיתוף פעולה בין דתיים לחילוניים שהתקיים בירושלים בשנת 1943 במסגרת כינוס סופרים בנושא השבת. בכינוס זה השתתפו עשרות סופרים דתיים וחילוניים ומטרתו הייתה הקמת במה לקולות השונים וחשיבה משותפת לעיצובה של השבת במרחב הציבורי.

לפני שנסיים כדאי לציין שלא נמצאו בהקשר של פעילות בתי הקפה בשבת עדויות למעורבות בריטית, למעט הנוכחות הבולטת שלהם בבתי הקפה בירושלים. בהקשר רחב יותר של שמירת השבת עולה מן המחקר שהבריטים גילו חוסר אמפתיה כלפי תביעות הדתיים בנושא. מעניינת במיוחד היא עמדתו של השופט הבריטי באמצע שנות ה-30: "כולים אתם להיות דתיים ולהבטיח מקום לגן עדן. אבל אין לכם שום זכות להפריע לאנשים המוכנים לצעוד אל הגיהנום, גם אם דרכם זו עוברת ברחוב אלנבי." (הארץ, 1934). השופט הציג עמדה אידיאולוגית לפיה יש לכבד את זכותו של כל אדם להחליט על אורחות חייו בעצמו ואין לכפות עליו מגבלות בעטיה של אמונתו של האחר. עמדה זו תלך ותתפוס מקום יותר מרכזי בקרב הציבור היהודי לאחר קום המדינה.

אין ספק שהמפגש בין ציבור שומרי השבת בירושלים לבין מחלליה בתקופת המנדט, היה מפגש דרמטי וטעון, מפגש שהיווה תשתית למאבקי העומק שהועצמו עם הקמת המדינה.

חצי יום חופש באמצע השבוע שבו ניתן יהיה לטייל ולבלות, וקרא להקמת "לשבת שבת" שתקדם את שלל הרעיונות הללו. גם הרב הראשי יצחק אייזיק הלוי הרצוג קרא במברק לקונגרס הציוני להפסקת חילולי השבת בבתי הקפה, והציע שהועד הלאומי יתקצב מוסד מיוחד לשמירת השבת.

כשנה לאחר מכן התפרסמו פעולות אלימות נוספות כלפי בתי הקפה בעיר. כמו התראה ששלח "ארגון לוחמי היהדות" אל בעלי בתי הקפה בירושלים שישמרו על קדושת השבת, ובמידה ולא - "יאחזו באמצעים נגדם". שלושה ימים לאחר מכן התקבל דיווח על ניסיון הצתה נוסף של בית הקפה "אמפייר".

פרשת פתיחת בתי הקפה בשבת בעיתון הצפה (17.12.1941)

בתגובה למעשים אלו פרסמה "המועצה למען השבת" גילוי דעת רשמי ובו גינוי מוחלט: "דעתה של המועצה למען השבת, שחבריה הם הרבנים הראשיים לארץ-ישראל, חברי הנהלת הסוכנות והוועד הלאומי, היא, שרק בהסברה, פעולות חינוכיות ובהתקנת סייגים חוקיים על ידי המוסדות הלאומיים המוסמכים נוכל לגדור את פרצות השבת. כל דרך אחרת מזיקה לענייני השבת והורסת את יסודותיה, שהן שלום, מנוחה וקדושה" (הצפה, 1947).

ארגון בתי הקפה והמסעדות בירושלים פרסם מספר החלטות שמטרתן לעזור "למנוע חלול שבת בפרהסיה". בין היתר הוחלט: "בהתחשב עם קדושת השבת היקרה לכולנו החלטנו לבקש את כל החברים (א) לסגור בוילונות את החלונות שפונים לרחובות הראשיים. (ב) שום תזמורת לא תנגן בליל וביום שבת. (ג) להשפיע על הקהל להימנע מעישון סיגאריות בתוך בתי הקפה ומסעדות." (הארץ, 1947).

לקריאה נוספת:

הלמן ע. 2002. "תורה, עבודה ובתי קפה: דת ופרהסיה בתל-אביב המנדטורית". קתדרה 105: 85-110.

רמון א. 2006. דוקטור מול דוקטור גר – שכונת רחביה בירושלים. ירושלים: יד יצחק בן-צבי.

פרופ' אהרן מאיר

המשכנו לחפור בשכונת מגורים ותעשייה שנהרסה בהרס העיר בידי חזאל, וחשפנו שלל ממצאים מהחורבן, כולל כלים תמימים ושבורים, כלי שחיקה ומשקולות נול, וכן מתקנים להכנת שמן. בשטח S, שנמצא קרוב לשער בשטח D, פתחנו שטח חדש (על סמך חפירת בדיקה של רשות העתיקות שנעשתה לפני שנתיים). בשטח זה מצאנו שרידים של בניין גדול ממדים, יחד עם ממצאים שונים מחורבן חזאל. על פי אופי הבניין והממצאים שבו יתכן ומדובר בבניין ציבורי, אולי אף מקדש!

לבסוף, על מנת לציין את סיום החפירה, צוות החפירה ביצעה את הריקוד של הלהיט הבינלאומי "ג'רוזלמה" - [watch?v=https://www.youtube.com/watch?v=Bjl_lztwS_s](https://www.youtube.com/watch?v=Bjl_lztwS_s).

יש לציין, שאמנם מדובר בעונת הקיץ האחרונה של פרויקט החפירות, אך המחקר על האתר והממצאים ממנו ימשיכו, ואף יתכן שיבוצעו עונות חפירה קצרות וקטנות יותר בשנים הבאות. אם כן, תלמידי.ות המחלקה מוזמנים.ות להצטרף!

בחודש יולי 2021, נערכה עונת הקיץ האחרונה של פרויקט החפירות בתל צפית (גת פלישתים, gath.wordpress.com), בראשות פרופ' אהרן מאיר. הפרויקט, שזו שנתו ה-25, במשך שנים רבות היה החפירה הלימודית המרכזית של המחלקה ללימודי א"י וארכיאולוגיה. במשך השנים, מאות תלמידי המחלקה, יחד עם אלפי סטודנטים, מתנדבים וארכיאולוגים מישראל ומרחבי העולם, השתתפו בפרויקט.

השנה, בגלל מגבלות הקורונה, צוות החופרים היה מצומצם (לא יותר מכ-40), אך עדיין היו תוצאות מאד מעניינות.

החפירה התנהלה בשלשה שטחים בעיר התחתית של גת, בשכבות של תקופת הברזל. בשטח D, המשכנו לחפור באזור הביצורים והשער של העיר התחתית. באזור זה, יתכן ונחשף מקום שבו הצבא הארמי (בראשות חזאל מלך ארם דמשק) פרץ אל העיר לאחר מצור ממושך, ובעקבות זאת הרס את העיר (כפי שמוזכר במלכים ב', י"ב: 18). בשטח M, במזרח העיר התחתית,

צילום: שחר בן נעים

צילום: מוריה טייטלבוים

צילום: מוריה טייטלבוים

צילום: מוריה טייטלבוים

יניב לוי

סטודנט לתואר שני במחלקה, מנהל שטח בחפירות חורבת חיה

בשטח A פונו מאות סלעים ונחפרו מספר ריבועים אשר חשפו את הפינה הדרום-מערבית של מבנה גדול כאשר פינה זו בנויה בשיטת "ראשים ופטינים". כחלק מהחפירה נמצא גם מקווה טהרה בסמוך לשטח. לצערנו לא נמצא ממצא משמעותי שישפוך אור על תיארוך המבנה ולכן שטח זה נסגר שבוע לפני סוף החפירה ופינה את מקומו לטובת שטח C.

בשטח B התגלה בית בד מרשים מאוד! על פי החפירה ניתן לראות כי בשלב מסוים הוא יצא מכלל שימוש ונבנה עליו שלב חיים נוסף אשר ביטל לחלוטין את בית הבד. בין ממצאי בית הבד נמצאו מתקן ריסוק, משקולות, תאי אחסון ומתקנים לניקוז נוזלים. נמצא גם מטבע של העיר ניאפוליס, היא שכם, ועליו ניתן לראות את אלת הניצחון "ניקה" מרימה בידה את הר גריזים. זו היתה חוויה מרגשת לגלות מטבע כזה כאשר הנוף המלווה את החפירה הוא הר גריזים.

שטח C נפתח בשבוע האחרון והוא נחפר רק לאורך שבוע אחד, אך סיפק ממצאים מפתיעים מאוד! במהלך חפירת השטח נחשף קיר עומד אשר גובהו מעל 2 מטרים, בור מים חתום ובו נמצאו סירי בישול תמימים ושברי כלים רבים, אלמנט בנייה מרשים ומסותת היטב (שטרם ידוע למה שימש), רצפת אבן אשר מתוארכת ככל הנראה למאה השנייה לפנה"ס ומטבע כסף בעריך של טטרדרכמה מכהונתו השנייה של דימיטריוס השני.

מסירי הבישול, שטח C

אין ספק שעונת החפירה הזו הייתה אתגר של ממש! ועם כל חבלי הלידה הקשים, כל הסטודנטים והצוות נרתמו יחד למשימה ויצרו חווית לימוד משמעותית ולא פחות חשוב מכך גם אווירת חברות יוצאת מן הכלל! ניפגש בקיץ הבא להרפתקאות חדשות.

השנה יצאנו לחפור בשומרון בניצוחו של ד"ר דביר רביב. יעד החפירה המקורי היה תל תבנה, אתר מאוד מבטיח בו טרם נערכה חפירה מסודרת. לאחר מספר ביקורים של הצוות היה ברור שהעונה תהיה אבן דרך משמעותית למחקר באזור זה. רגע לפני תחילת החפירה התבשרנו בכך שהיועץ המשפטי של המנהל האזרחי ביו"ש מבטל את אישור החפירה שניתן כבר לפני מספר חודשים ומעמיד אותנו במצב המתנה. הסטודנטים הגיעו אך האישור לא, וכך מצאנו את עצמנו בשבוע ראשון של חפירה ללא חפירה כאשר הובטח לנו שנקבל תשובה תוך מספר ימים. לקראת סוף השבוע כבר היה ברור כי אישור חפירה לא יתקבל ודביר נאלץ לקבל החלטה לנדוד לאתר אחר. היעד הבא: חורבת חיה בלב הישוב איתמר!

סקר בחורבת חיה

ביום חמישי התקפלנו מנווה צוף לאיתמר. מיד עם הגיענו לאיתמר עלינו לסיור הכנה באתר כדי לראות היכן ניתן לחפור. השטחים נבחרו על בסיס הממצאים האדריכליים הבולטים על פני השטח וההכנות החלו לקראת תחילת החפירה ביום ראשון. נחפרו שלושה שטחים ונערך סקר נרחב באתר.

שטח A התמקד בשטח בו זוהה מתאר של מבנה גדול ומרשים בעל קירות רחבים. שטח B המשיך חפירה שהתקיימה במקום לפני מספר שנים ושטח C נבחר גם כן באזור בו בלט קיר משמעותי על פני שטח. בנוסף, לאורך כל החודש נערך סקר באתר ובמסגרתו הסטודנטים מיפו, ושרטטו בורות, מתקנים ומערות באתר.